

RELAȚIILE CULTURALE DE LA SFÂRȘITUL NEOLITICULUI DEZVOLTAT DINTRE TRANSILVANIA ȘI ȚINUTURILE ÎNCONJURĂTOARE*

Sabin Adrian LUCA

Așezarea neolitică de la Turdaș-*Luncă* (La Luncă) este situată pe malul stâng al Mureșului, la vest de satul Turdaș din județul Hunedoara. Cercetările efectuate în secolul XIX au stârnit interesul oamenilor de cultură ai vremii¹, la începutul secolului XX efectuându-se în acest sit și primele cercetări arheologice sistematice². Aceste săpături au permis sistematizarea și publicarea colecției baronesei Zsofia Torma³ precum și o serie de interpretări ulterioare ale materialelor arheologice de aici⁴. În consecință, în istoriografia europeană apar denumirile de cultură Vinča-Turdaș (Tordoș), Turdaș (Tordoș)-Vinča⁵ cu conotații cronologice și - de ce nu?, culturale-eronate, cel puțin parțial⁶. Momentul de geneză al culturii Turdaș îl găsim, după cea mai timpurie încadrare cronologică posibilă, cu Vinča B₂, iar dezvoltarea aceleiași culturi se află în vremea fazei C a culturii Vinča⁷.

Stratigrafia stațiunii neolitice de la Turdaș-*Luncă* are, după cercetările efectuate în perioada 1992-1996, mai multe unități stratigrafice⁸:

A. În zona de vest a terasei locuite se constată existența unui strat cultural aparținând culturii Coțofeni, bine conturat și definit, și un strat Petrești A ce poate fi paralelizat și cu stratigrafia zonei centrale și de est a sitului;

B. Zona centrală a terasei-platou locuite prezintă, către suprafața arabilă a solului, un strat cultural Petrești subânpărțit în două nivele de locuire; următoarea unitate stratigrafică este *nivelul intermediar*, un strat Turdaș aflat - din punct de vedere cronologic - în momentul Vinča C și un alt strat Turdaș cu complexe adâncite între care și cel în care s-a găsit tăblița cu semne incizate din anul 1992⁹.

C. Se știe, că după campania anului 1996, în zona de est stratul turdășean de la bază dispăre și se dezvoltă ca unitate stratigrafică doar stratul Petrești și cel *intermediar* (Turdaș) având, fiecare dintre acestea, câte două nivele de locuire (acestea se dezvoltă mai mult pe orizontală !)¹⁰.

Cât privește întinderea actuală a câmpului cu vestigii arheologice aparținând epocii neolitice și eneolitice ne-am exprimat opiniile cu alt prilej¹¹.

X

X

X

Materialele arheologice descoperite în cele cinci campanii de cercetare sistematică efectuate între anii 1992 și 1996 sunt bogate și variate tipologic. Acestea

arată cu claritate relațiile cronologice și culturale ale așezărilor succesive de la Turdaș, aducând informații relevante pentru încadrarea cronologică a culturii Turdaș și pentru definirea caracteristicilor culturale ale acesteia. Noile informații acumulate în aceste campanii arheologice ajută la redefinirea culturii Turdaș, alături de cunoștințele acumulate prin studierea altor situri arheologice din Transilvania și Banat în ultimii 20 de ani.

Cu această ocazie ne propunem să analizăm caracteristicile *nivelului intermediar* (stratul II) de la Turdaș-*Luncă*. Acest studiu se întemeiază pe existența unor materiale ceramice cu caracter special descoperit în acest strat în anul 1996, cercetările fiind întreprinse în zona central-estică a sitului. Menționăm, în sfârșit, că majoritatea fragmentelor provin din complexe arheologice închise cercetate în secțiunile S₁₋₂/1996.

x

x

x

1. Fragmente ceramice pictate cu bitum

Categoriei pictate cu bitum îi aparțin fragmentele de la pl. I/1-2. Fragmentele ceramice aparțin unor recipiente din lut ars de categorie fină. Fragmentul de la pl. I/1 este de culoare cenușie. Condițiile de păstrare în sol, dar și tehnica de pictare (după ardere), ca și materia primă folosită pentru ornamentarea prin pictare (bitumul) au făcut ca stratul pictural să se exfolieze. De cele mai multe ori partea vasului de pe care s-a desprins pictura are o culoare castanie sau, după caz, cenușie. Mai reținem faptul că fragmentul de la pl. I/2 este de culoare brun-castanie.

Acestea nu sunt singurele fragmente de acest fel descoperite în ultimii ani¹². La toate fragmentele ceramice pictate descoperite în acest răstimp ornamentul este realizat întotdeauna din linii groase ce pornesc dinspre buza vasului întruchipând spirale sau triunghiuri umplute cu hașuri. Din păcate, această afirmație este bazată pe o supoziție, deoarece nu cunoaștem până acum nici un vas întreg ornamentat în manieră Tăualaș (cu pictură cu bitum în acest stil). Observăm că de cele mai multe ori există o dungă groasă paralelă cu buza. Uneori această dungă acoperă și buza. În cele mai multe cazuri este acoperit cu vopsea neagră și spatele buzei vasului. În cazul materialelor ceramice ilustrate în acest articol se constată că spatele buzei (interiorul acesteia) este pictat cu linii paralele cu buza, subțiri.

Materiale ceramice pictate în stilul Tăualaș s-au descoperit atât în *nivelul intermediar* de la Turdaș cât și în așezarea de la Orăștie-*Dealul Pemilor*, punct X₂¹³. Alte materiale pictate în același mod s-au descoperit și sunt expuse în expoziția muzeului Castelul Corvineștilor din Hunedoara (poate că provin de la Zlaști¹⁴?). Toate aceste materiale arheologice se adaugă celor deja publicate ca provenind din descoperirile de la Tăualaș¹⁵.

În ultimii ani am constatat că materialele pictate cu bitum în maniera descoperirilor de la Tăualaș apar întodeauna în asociere cu materialele punctat incizate aparținând culturii Turdaș. De altfel și restul materialului ceramic este tipic pentru cultura citată. De asemenea, constatăm că nu există nici o descoperire cu complexe închise în care elementul definitoriu pentru acestea să fie pictura cu bitum. În consecință, nu este necesar termenul de grup sau facies cultural Tăualaș pentru a defini acest tip de descoperiri, ele fiind prezente în toate așezările culturii Turdaș cercetate în mod sistematic, în faza evoluată a acestei culturi. Credem că este momentul să putem depăși în acest moment acest stadiu ce ține de istoriografia problematicii culturii Turdaș.

Cât privește răspândirea tehnologiei picturii cu bitum se constată existența unui areal nordic, legat de existența grupei Héropály¹⁶, și de altul, la vestul Munților Apuseni, la sud de Crișul-unificat, unde pictura cu bitum pare a apărea ca un import din mediul cultural transilvănean¹⁷. Dacă constatăm și existența materialelor din zona Satu-Mare-Sălaj¹⁸ și cele de tip Lumea Nouă¹⁹ se întregește imaginea după care există, de jur-împrejurul Munților Apuseni, un complex de culturi care agreează pictura cu bitum, acestă se dezvoltă la un orizont cronologic contemporan²⁰.

În sfârșit, materialele arheologice din colecția muzeului din Hunedoara ne arată existența picturii cu bitum și în spațiile dintre benzile punctat-incizate²¹. După această constatare trecem la altă categorie ceramică pictată cu bitum:

2. *Pictura cu bitum pe banda/triunghiul punctat incizat.*

Fragmentele ceramice de la pl. I/4, 6 sunt ornamentate în tehnica inciziei în bandă sau triunghi, umplute cu puncte impresate sau cu tăieturi scurte. Aceste ornamente zgâriate sunt acoperite cu o pastă neagră bituminoasă.

Fragmentul ceramic de la pl. I/4 este semifin, brun la culoare, pasta sa fiind degresată cu nisip ce conține mică. Ornamentul fragmentului este realizat din triunghiuri incizate și umplute cu tăieturi scurte. Peste acest ornament s-a aplicat -după ardere-stratul de bitum.

Fragmentul de vas patrulat de la pl. I/6 are culoarea cenușie a feței interioare și brun-cărămizie a celei exterioare. Categoria ceramică în care se poate încadra fragmentul este cea semifină. Ornamentul vasului este realizat prin incizare și pictare. Incizia este în bandă umplută cu tăieturi scurte în manieră tipică turdășeană. Peste ornamentul incizat eate aplicată o pastă neagră, bituminoasă, după ardere.

Acest stil de ornamentare este rar întâlnit în cultura Turdaș fiind un apanaj al sitului eponim până în acest moment. Către râul Tisa apar, rar, asemenea feluri de ornamentare²².

3. *Alte culori folosite pentru pictură după ardere.*

Nivelul intermediar conține și fragmente ceramice pictate după ardere cu culoarea roșie sau albă (galbenă?). Vasele pictate cu aceste culori sunt, de obicei,

patrolater. Zonele acoperite cu vopsea sunt cele situate între benzile punctat-incizate. Impresia generală este că acest mod de ornamentare vine din frica de spațiu gol, deseori invocată de cercetători când se referă la motivistica din culturile preistorice. Spațiile acoperite cu vopsea alterează între ele atât coloristic, cât și cu spațiile ornamentate prin incizare și punctare (impresare). De cele mai multe ori culoarea albă se alterează și devine galben-murdar (din cauza alterării pigmentului folosit?). Chiar dacă nu este ilustrată acum, remarcăm că această categorie este una dintre cele mai des întâlnite - dintre categoriile ornamentate prin pictare - în noile săpături arheologice. Vasele ornamentate astfel au fost expuse la Deva în anul 1996²³ Pictura realizată după ardere cu roșu, în special, este des întâlnită în Banat²⁴ sau în câmpia Tisei²⁵

4. Ornamentele excizate.

Ornamentarea prin tehnica exciziei apare destul de des în așezarea de la Turdaș-Luncă ca și în alte așezări ce se dezvoltă la sfârșitul neoliticului dezvoltat în Transilvania²⁶ Acestea au fost atribuite culturii Precucuteni (ornamentate în *dinți de lup* sau *tablă de șah*)²⁷, materialele ceramice deosebindu-se ca factură și tehnologie de cele atribuite culturii Boian din sud-estul Transilvaniei sau din aria originară de răspândire a acestei culturi²⁸

La Turdaș materialele Precucuteni I și/sau II apar în totalitate în stratul II (*intermediar*). Exemplificăm aceste apariții prin două fragmente ceramice ilustrate la pl. I/5 și II/1.

Fragmentul de la pl. I/5 este cărămiziu, lustruit foarte bine și provine dintr-o amforă sau un castron bitronconic. Ornamentul excizat este realizat în *tablă de șah* și păstrează urme de încuștrăție cu o pastă albă.

Vasul fragmentar de la pl. II/1 provine de la un castron bitronconic fiind ornamentat prin tehnica exciziei aidoma celor mai caracteristice vase precucuteniene²⁹ Vasul are interiorul cenușiu și exteriorul negru-cenușiu cu flecuri roșii obținute prin ardere controlată. Acestea sunt dispuse între spațiile ornamentate cu bandă excizată. Umărul vasului a fost acoperit în vechime cu o vopsea de culoare galbenă, în tehnica după ardere, după cum ne sugerează urmele de vopsea păstrate pe acest fragment. Acest fragment este unul dintre cele mai tipice descoperite până acum pe Mureșul mijlociu.

5. Ornamente incizate.

Cele mai caracteristice ornamente pentru cultura Turdaș sunt cele incizate, ele dând tonul în definirea particularităților tipologico-stilistice ale culturii. Între vasele ornamentate astfel, s-au descoperit și unele ce au ornamente deosebite ce aparțin, după toate probabilitățile, unor medii culturale străine. Între sutele de fragmente ceramice ornamentate în tehnica inciziei descoperite în anul 1996 am remarcat un număr de trei, ilustrate la pl. II/2-4, care se remarcă prin unicitatea motivului ornamental.

Fragmentul ceramic de la pl. II/4 aparține speciei uzuale, pasta fiind degresată cu nisip cu pietricele mici. Arderea la care a fost supus vasul a fost foarte bună. Fragmentul are culoarea neagră la exterior și brună la interior. Incizia este trasată ferm cu un obiect cu vârful bont. Ornamentul realizat în acest mod este în rețea, în interiorul romburilor astfel formate executându-se incizii scurte, două câte două, sau trei câte trei, în așa fel ca un șir de romburi să aibe în interior incizii scurte iar următorul să fie liber. Selecția fragmentului ceramic cu motivistica descrisă mai sus s-a făcut deoarece modul de ornamentare pare a oglindi relațiile culturale cu zonele din jur³⁰

Apropiat ca idee de ornamentare și, poate, turdășean (?) este fragmentul ceramic de la pl. II/2. Vasul este de culoare gălbuie, semifin ca factură nisipos și având mică în pastă³¹ Ornamentul incizat reprezintă o serie de romburi, două câte două (un 8 stilizat). Forma vasului poate să fie cilindrică sau (întoarsă) piciorul înalt al unei străchini (castron?) cu picior³²

În sfârșit fragmentul ceramic de la pl. II/3 este de culoare brună, semifin și făinos. Incizia este realizată cu un obiect bont, fiind adâncă. Sub buză se află o incizie adâncă, paralelă cu aceasta (*lippenrand*). Restul ornamentului este format dintr-o incizie șerpuită și altele în forma literei *U* între volutele primeia. Factura și ornamentul vasului ne fac să-l atribuim culturii Precucuteni³³

6. Ornamente imprimate

În această categorie intră fragmentul ceramic de la figura I/3. Fragmentul ceramic este foarte bine ars (secundar?), de culoare brun-roșcată. În pasta vasului se află pe lângă nisipul ce este un degresant clasic pentru materialele ceramice din această cultură, și cioburile pisate. Fragmentul ceramic se poate încadra în categoria semifină.

Ornamentul vasului este deosebit din toate punctele de vedere de ceea ce am descoperit până acum în situl de la Turdaș. Acesta este realizat prin impresiune cu o scoică (?) foarte puțin adâncită în pasta moale a vasului. După toate probabilitățile fragmentul ceramic poate fi încadrat în cultura Hamangia³⁴

x

x

x

Opinii asupra paralelismelor stratului II (intermediar) de la Turdaș-Luncă pe baza materialelor descoperite în campania arheologică a anului 1996.

Materialele arheologice publicate cu această ocazie aparțin de unitatea stratigrafică numită în mod convențional *stratul II* sau *nivelul intermediar* ce se găsește în cuprinsul sitului neo-eneolitic de la Turdaș-Luncă (*La luncă*). Fragmentele ceramice s-au descoperit în complexe arheologice închise ce aparțin acestui strat cum sunt bordeiul B₆ /1996 (S₁ /1996 - pl. I/3; II/2), bordeiul B₈ /1996 (S₂ /1996 -pl. I/1, 5-6; II/ 1, 3) și bordeiul B₉ /1996 (S₂ /1996 - pl. I/4). Două fragmente (pl. I/2 și I II/4) au fost descoperite în partea superioară a acestui strat de depuneri arheologice.

Încadrarea cronologică relativă a materialelor descoperite în acest strat este datată de materialele de factură și forme Vinča C care apar în proporție destul de însemnată, dar într-așa o proporție și calitate încât să definească acest strat *ca fiind Vinča C*³⁵ Materialele ceramice descoperite în acest strat de la Turdaș se regăsesc, în fapt, într-un orizont cronologic și de complexe culturale ce se dezvoltă în Transilvania, Banat și Câmpia Tisei. Când afirmăm aceasta ne gândim la factura uzuală gen B₂/C³⁶ sau la materialele comune speciei fine și semifine (materialele lustruite având arderea în *flecuri*, pseudo-blacktoped, picioarele de cupe masive, pline de cele mai multe ori etc.).

Elementele definitorii pentru descrierea și încadrarea cronologică relativă a acestei unități stratigrafice sunt importurile culturale. Materialele ceramice Precucuteni descoperite în anul 1996 (pl. I/5; II/1, 2(?), 3-4(?)) caracterizează manifestările fazei I-II³⁷ Apariția lor într-un strat paralelizat pe baza ceramicii Vinča C ne face să constatăm că geneza culturii Precucuteni nu poate fi mai timpurie decât faza amintită³⁸ Materialele precucuteniene de fază I și II sunt descoperite și în straturi aparținând culturii Petrești³⁹, ele fiind paralelizate, de obicei, cu faza a II-a, Giulești, a culturii Boian⁴⁰, cultură ce se întinde și în sud-estul Transilvaniei⁴¹ Tot în timpul uneia dintre fazele culturii Boian (Bolintineanu) se constată și primele contacte dintre Hamangia și Muntenia⁴² Spre același orizont cronologic relativ ne conduce și apariția fragmentului ceramic Hamangia de la Turdaș. Toate aceste observații ne conduc la constatarea după care orizontul cultural contemporan cu Vinča C este unul de geneză pentru culturi precum Hamangia⁴³, Boian⁴⁴, Precucuteni⁴⁵ și Petrești⁴⁶

Același orizont cronologic relativ este dat și de analiza ceramicii pictate după ardere cu negru (pl. I/1-2, 4, 6) sau cu alb/galben și roșu (neilustrat), cultural, principalele repere fiind *grupul Tăualaș*⁴⁷, Tisa I⁴⁸ și Hérpály⁴⁹

Caracterul preliminar al studierii sitului și materialelor ceramice descoperite în ultimele campanii arheologice sistematice de la Turdaș-*Luncă* (*La luncă*) ne face să ne oprim cu observațiile în acest loc, cercetările viitoare punând, în mod sigur, noi probleme importante pentru studiul neoliticului și eneoliticului românesc.

NOTE

* reflectarea acestora prin materialele arheologice descoperite în așezarea de la Turdaș-*Luncă* (jud. Hunedoara).

1. Carl Goos, *Skizzen zur vorrömischen Culturgeschichte der mittlern Donaugegenden, II theil*, în Archiv des Vereins, für siebenbürgische Landeskunde, Neue Folge, Hermannstadt (Sibiu), XIV (1877-1978), I, Heft, p. 103-105; *op. cit.*, 3. Heft, p. 592-626; Pósta Bélla, *Tordosu ásatásairó I*, în Archaeologiai Értesítő, XXX, 1910, p. 435-436.

2. Márton Róska, *Sănțiunea neolitică de la Turdaș*, în Publicațiile Muzeului județean Hunedoara-Deva, III (XXV), 1927-1928, p. 14-38.

3. Márton Röska, *Die Sammlung Zsófia von Torma*, Cluj, 1941, p. 7-15, planșa I-CXLV; CXVIX-CL.I; *Idem*, Erdély Régészeti Repertórium, Cluj, 1942, p. 287-292.
4. Zoia Maxim-Kalamar, Turdaș, Cluj-Napoca, 1991 (cu o bibliografie ce se dorește completă); Sabin Adrian Luca, - *Așezarea de la Turdaș Situația actuală a sitului arheologic*, în Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane Sibiu, II, 1995; *Idem*, în publicația Sesiunii anuale de rapoarte privind rezultatele cercetărilor arheologice de la Satu Mare (1994). Cluj-Napoca (1995) și Brăila (1996) - principalele repere stratigrafice ale noilor săpături.
5. Această denumire este cvasi-generalizată în bibliografia consultată.
6. Milutin Garašanin, *Zu den Problemen der Vinèa-Gruppe in Rumänien*, în Balcanica. Annuaire de l'Institut des Etudes Balkaniques, XXIV, 1993, p. 7-20.
7. Noile noastre săpături începute în anul 1992 ne-au făcut să afirmăm acest lucru în mai multerânduri cu prilejul unor sesiuni de comunicări științifice. Colegii noștri au preluat imediat această propunere: XXX, Ceramică neolitică. Meșteșug, artă, tradiție. Trei milenii de spiritualitate preistorică, Piatra Neamț, 1995, p. 15-16; Florin Drașovean, *The Petrești Culture in Banat*, în Analele Banatului, III, 1994, p. 166; *Idem*, *Cultura Vinèa târzie (faza C) în Banat*, Teza de doctorat, (1994).
8. Unitățile stratigrafice cuprind, în plan orizontal, două sau chiar trei nivele de calcare fiecare.
9. S. A. Luca, *A new special discovery from Turdaș*, în Banatica, 12, 1993, p. 21-24.
10. Nivelul petreștean dezvoltă locuințe de suprafață, iar nivelele turdășene locuințe adâncite.
11. S.A. Luca, în Anuarul Institutului de Cercetări Socio-umane Sibiu, II, 1995, p. 33-36.
12. Celelalte materiale sunt pregătite în vederea publicării primei monografii a săpăturilor noi.
13. S.A. Luca și colaboratorii, *Orăștie-Preistorie, I*, (1997), sub tipar.
14. Lazarovici și colaboratorii, *Cultura Vinèa în România*, Timișoara, 1991, p. 32; Zoia Kalmar, *Materiale neo-eneolitice intrate în colecția Muzeului de istorie al Transilvaniei (I)*, în Acta Musei Napocensis, XXI, 1984, p. 395.
15. Hortensia Dumitrescu, în *Studii și Comunicări de istorie veche*, 17, 1996, 3, p. 433-444; *Idem*, cercetările Arheologice de la Tăualaș-Deva (partea I), în Acta MN, XXI, 1984, p. 3-44; Gheorghe Lazarovici - Hortensia Dumitrescu, *Cercetările arheologice de la Tăualaș-Deva (partea a II-a)*, în ActaMN, XXII-XXIII, 1985-1986, p. 3-40.
16. N. Kalicz-P. Raczky, *Preliminary Report on the 1977-1982 Excavations at the Neolithic and Bronze Age Tell Settlement of Berettyóújfalu-Herpály (part I: Neolithic)*, în Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungariae, 36, 1984, p. 85-136; *Idem.*, Berettyóújfalu-Herpály, în *The Late neolithic in the Tisza Region*, Budapest-Szolnok, 1987, p. 105-126.
17. J. Korek, Szegvár-Tüzköves, în *The Late Neolithic . . .*, p. 51, fig. 6-7; P. Raczky, Öcsöd-Kováshalom, loc. cit., p. 67, fig. 6; p. 68, fig. 8-9; p. 73, fig. 24; p. 75, fig. 28; p. 83, fig. 47; K. Hegedüs-J. Makkay, Véstő-Mágor, loc. cit., p. 88, fig. 5; Toate fragmentele aparțin unor nivele Tisa vechi sau Tisa I.
18. Grupul Pișcolt - Gh. Lazarovici - I. Nemeti, *Neoliticul dezvoltat din nord-vestul României (Sălajul, Sătmarul și Clujul)*, în Acta Musei Porolissensis, VII, 1983, p. 17-60; I. Nemeti, *Descoperiri arheologice de pe teritoriul localității Moftinu Mic (jud. Satu Mare)*, în Satu Mare. Studii și comunicări, VII-VIII, 1986-1987, p. 101-103, fig. 2-5; *Idem*, *Descoperiri din neoliticul târziu în Valea Crasnei*, loc. cit., p. 15-61; I. Ciarnău - Gh. Lazarovici, *Descoperiri neolitice pe Valea Jerului*, în Crisia, XV, 1985, p. 15-25; E. Comșa - Z. Nanasi, *Date privitoare la ceramica pictată din epoca neolitică din Crișana*, în SCIV, 1972, 1, p. 3-18; Doina Ignat, *Ceramica pictată din nord-vestul României*, în Crisia, XII, 1982, p. 361-370; ș.a.
19. Dumitru Berciu - Ion Berciu, *Săpături și cercetări arheologice în anii 1944-1947*, în Apulum, III, 1949, p. 1-18.
20. Ideea aparține regretatului cercetător Nicolae Vlassa.
21. Aceste materiale pot proveni fie de la Biserica reformată fie de la Zlaști.
22. P. Raczky, Öcsöd-Kováshalom, în *The Late Neolithic . . .*, 1987, p. 73, fig. 23.
23. Până acum au apărut aproximativ 20 de vase întregibile aparținând acestei specii.
24. Fl. Drașovean, *Locuirile neolitice de la Hodon*, în Banatica, 13, I, 1995, p. 78.

25. N. Kalicz - P. Raczky, *The Late Neolithic of the Tisza Region*, în *The Late Neolithic of the Tisza Region*, Budapest-Szolnok, 1987, p. 13, fig. 1; F. Horváth, Hodmezövásárhely-Gorsza, *loc. cit.*, p. 42, fig. 28; J. Korek, Szegvár-Türköves, *loc. cit.*, p. 50, fig. 3-5; p. 57, fig. 20; p. 58, fig. 22; P. Raczky, Öcsöd-Kováshalom, *loc. cit.*, p. 67, fig. 6; p. 70, fig. 14; p. 75, fig. 27; p. 83, fig. 45; Vésztő-Mágor (K. Hegedüs-J. Makkay), *loc. cit.*, p. 97, fig. 17.

26. M. Roska, *Die Sammlung Zsófia von Torma*, Cluj, 1941, Tafel CXV; Iuliu Paul, *Cultura Petrești*, București, 1992, p. 54-55, 127.

27. Silvia Marinescu-Bîlcu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, București, 1974, p. 57-58; 67.

28. E. Comșa, *Istoria comunităților culturii Boian*, București, 1974, p. 223-229; *Idem*, Neoliticul pe teritoriul României - considerații, București, 1987, p. 40-42; Vladimir Dumitrescu-Alexandru Vulpe, *Dacia înainte de Dromihete*, București, 1988, p. 35.

29. S. Marinescu-Bîlcu. *op. cit.*, 67-68 (Precucuteni II).

30. Pictat acest ornament se reîntâlnește în Câmpia Tisei. Incizat pare a fi de găsit în mediul cultural Boian.

31. Mica apare în toate culturile neoliticului de pe Mureșul mijlociu deoarece luturile de aici o conțin în mod natural.

32. Ornamentul este transpus, rar, în pictura din Câmpia Tisei.

33. S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, fig. 37/3 (Precucuteni I); 50/16 (Precucuteni II).

34. D. Berciu, *Cultura Hamangia*, I, 1966, fig. 11/1; 18/2; 27/1, 6; 31-32; 35; 115/9; 126/10; 130/14; 135/5-6; 163/3, 6; Puiu Hașotti, *Sondaje din așezarea culturii Hamangia de la Medgidia - Satu Nou*, în *Pontica*, XX, 1987, pl. 7/3; 8/2 (a cincea căsuță de la stânga spre dreapta din rândul de sus); *Idem*, Influențe liniare în cadrul ceramicii culturii Hamangia, în *Pontica*, XXIII, 1990, pl. I/6, 8; II/2.

35. Pentru Vinča C vezi: S. A. Luca, *Cea mai timpurie manifestare Vinča C în Clisura Dunării (I)*, în *Apulum*, XXVII-XXX, 63-78; G. Lazarovici, *Der Vinča-C-schöck im Banat*, în *Relations Thraco-Illyro-Helléniques*, Bucarest, 1994, p. 62-100; Fl. Drașovean *Cultura Vinča târzie (faza C) în Banat*, teza de doctorat, 1994; *Idem*, Die Stufe Vinča C im Banat, în *Germania*, 72, 1994, 2, p. 409-425.

36. Materialele arheologice au o pastă aspră la pipăit cu nisip cu piatră spartă sau cu bobul mare, ardere foarte bună și culori preponderent cărămizii, brune și gălbui.

37. S. Marinescu-Bîlcu, *op. cit.*, p. 55-77.

38. Deci nu în faza B2 sau B1 (mai rar), cum găsim în bibliografie !

39. I. Paul, *op. cit.*, p. 54-55, 127.

40. Vezi supra, nota 28.

41. *Ibidem*.

42. P. Hașotti, în *Pontica*, XX, 1987, p. 36; *Idem*, în *Pontica*, XXIII, 1990, p. 14, 16, 21.

43. Primul care atrage atenția asupra acestei probleme și încadrării: Gh. Lazarovici, *Difuziunea unor civilizații neolitice în regiunea Dunării de Jos*, în *Pontica*, IV, 1971, p. 31-40.

44. Poate că excepție face faza Bolintineanu !

45. În conformitate cu importurile din așezările turdășene și petreștene.

46. Fl. Drașovean - S. A. Luca, *Considerații preliminare asupra materialelor neo-eneolitice din așezarea de la Mintiu*, în *SCIIVA*, 41, 1990, 1; Până acum majoritatea cercetărilor încadrau începuturile culturii la orizont cronologic și cultural Vinča B2 sau chiar B1. Florin Drașovean propune în mod explicit argumentând cu descoperiri din Banat încadrarea în Vinča C; Fl. Drașovean, *Cultura Petrești în Banat*, în *Studii de istorie a Banatului*, XVI, 1994, p. 13-16; *Idem*, în *Analele Banatului*, III, 1994, p. 155, 163-164, 166.

47. Vezi supra, nota 15.

48. Vezi supra, notele 19, 25.

49. Vezi supra, nota 16. Interesantă nu se pare relația, chiar dacă zona este mai îndepărtată, cu pictura crudă cu roșu și alb de la Csôshalom: P. Raczky - W. Meier - Arendt - K. Kurucs - Z. Hajdú - Á. Szikora, Pólgár-Csôszhalm. *A Late Neolithic Settlement in the Upper Tisza Region and its Cultural Connections (Preliminary Report)*, în *Jósa András Múzeum Évkönyve*, XXXVI, 1994, p. 231-240, 305-312.

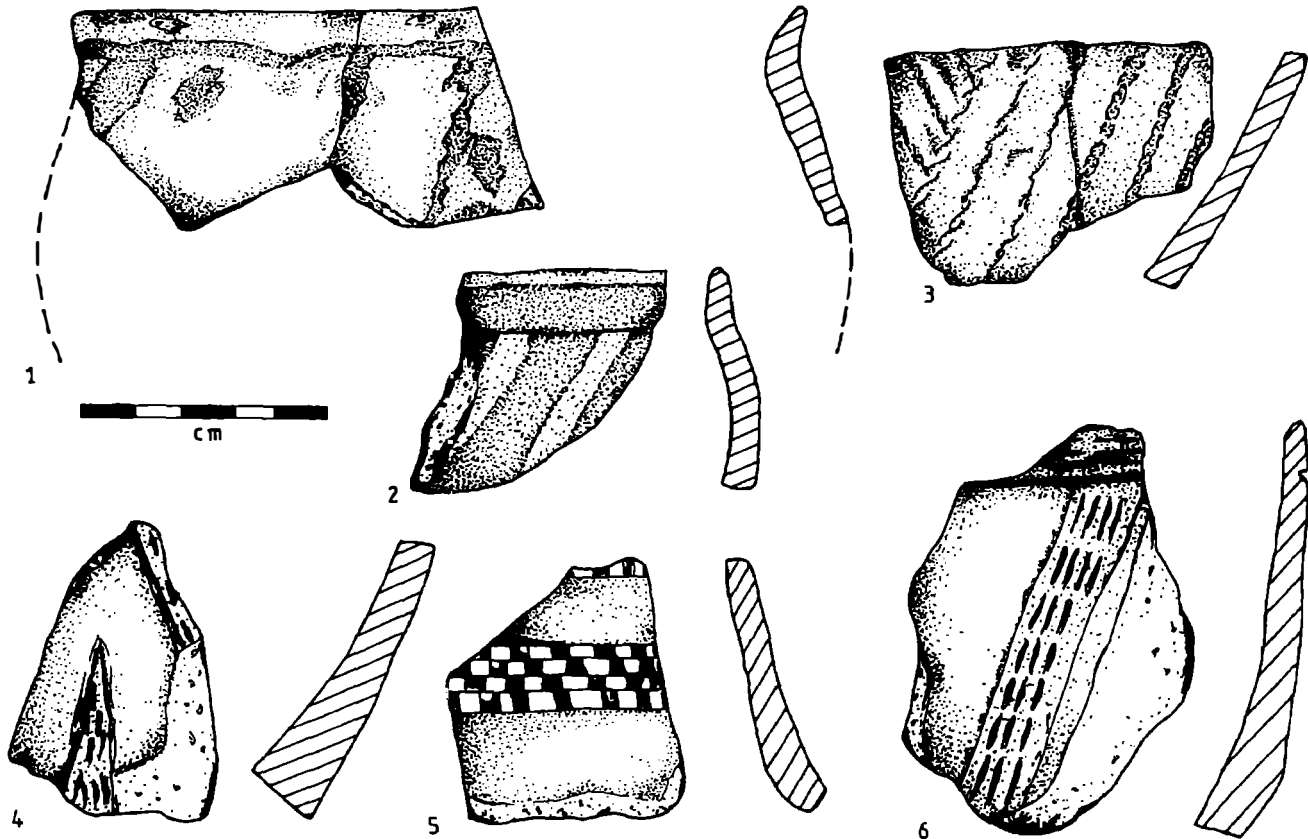
VIEWPOINTS ON THE SECOND STRATUM (INTERMEDIATE) AT
TURDAȘ, LUNCĂ ACCORDING TO THE DISCOVERED
MATERIALS DURING THE ARCHAEOLOGICAL RESEARCH OF 1996
(Summary)

The archaeological literature published on this opportunity is related to the stratigraphic item which is conventionally called *II-nd Stratum* or the *Intermediate level* which is located within the neo-eneolithic site VI at Turdaș-Luncă (*La luncă*). The pottery fragments were found within closed archaeological spots belonging to the mentioned stratum such as: mud-huts B6/1996 (S1/1996 - pl. I/3, II/2), mud-hut B8/1996 (S2/1996 - pl. I/1, 5-6, II/1, 3) and mud-hut B9/1996 (S2/1996 - pl. I/4). Two fragments (pl. I/2 and II/4) were found within the upper part of the said layer made of archaeological deposits.

The relative chronological environment of the disclosed materials within the said stratum is established according to *Vinča C* materials occurring in pretty large percentage but of such quality and quantity that this layer may be defined as *Vinča C type*. Pottery disclosed within this layer at Turdaș is actually of the same chronological and cultural type of those developed in Transylvania, Banat and Tisa field. As we state it we keep in mind the usage of B2/C type on the ordinary materials of fine and semi-fine type (the polished materials burnt *in heels*, pseudo-blacktopped, supporting legs of massive cups - mostly found field-up).

The defining elements that allow the relative description and chronological classification of this stratigraphical item are the culture imports. Precucuteni pottery discovered in 1996 (pl. I/5; II/1, 2(?), 3-4(?)) are characteristic for stage II-III. This occurrence within a parallel layer according to *Vinča C* pottery let us know that the genesis of Precucuteni culture cannot be anterior to the mentioned stage. Precucuteni findings of stage I and II are also found within layers belonging to Petrești culture as they are usually parallel to stage II - Giulești - of Boian culture since the last spreads also to the SE of Transylvania. At the same with one of Boian culture stages (Bolintineanu) there are noticed the first connections between Hamangia and Muntenia. Towards the same relative chronological environment we are led by the occurrence of Hamangia pottery fragment at Turdaș. All these observations let us consider that the cultural area contemporary to *Vinča C* is the same with the genesis of various cultures such as: Hamangia, Boian, Precucuteni and Petrești.

The same relative chronological environment is shown by the painting analysis of burnt pottery in black (pl. I/1-2, 4, 6) or in white/yellow and red (no illustration), as from the cultural viewpoint the main reference parts are *Tăuâlaș group*, Tisa I and Herpaly. The preliminary character of the study on the site and pottery discovered during the last organised archaeological research at this end since future research will introduce new important aspects as regards the study of the Romanian Neolithic and eneolithic ages.

Planşa I

